

ИСТОРИЈСКИ ЧАСОПИС

УДК 93/94 ISSN 0350-0802

Књ. LXIV (2015) стр. 337-361

УДК : 061.235(=16)(470)“1874/1917“
271.222(497.11)-677“18/19“:327.39(=16)

Јована Блажић Пејић

РУСКА СЛОВЕНСКА ДОБРОТВОРНА ДРУШТВА И СРПСКО ПОДВОРЈЕ У МОСКВИ (1874-1917)

ИСТОРИЈСКИ ИНСТИТУТ

Београд

2015

Јована БЛАЖИЋ ПЕЈИЋ*
Историјски институт
Београд

РУСКА СЛОВЕНСКА ДОБРОТВОРНА ДРУШТВА И СРПСКО ПОДВОРЈЕ У МОСКВИ (1874–1917)**

Апстракт: Српско подворје у Москви, као замисао српског митрополита Михаила, настало је из потребе снажења српско-руских односа и пружања подршке српском националном покрету. У периоду од отварања, па све до 1917. године, старешине Подворја одржавале су везе са руским интелектуалцима који су показивали интересовање за словенске народе. Наш задатак биће да прикажемо сфере деловања Подворја Српске православне цркве у Москви, као и везе које су његове старешине одржавале, прво са московским словенофилима, касније и са московским неославистима, и то у периоду од његовог отварања па све до почетка Првог светског рата. У зависности од степена присутности словенске идеје у друштвеном животу Руске империје, рад Српског подворја у Москви представимо у три раздобља: доба снажног деловања московских словенофила, доба кризе словенофилског покрета и доба неославизма.

Кључне речи: Српско подворје у Москви, митрополит Михаил, Србија, Московски словенски комитет, словенофилство, Нил Александрович Попов, Николај Николајевич Дурново, неославизам, Русија.

I

Српско подворје у Москви,¹ као представништво Српске митрополије, отворено је 13. децембра 1874. године. Оно је основано по узору на остала постојећа подворја у Москви, која су, према црквеној традицији,

* jovana.blazic@iib.ac.rs

** Рад је настао као резултат истраживања на пројекту Министарства просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије: *Европа и Срби (1804–1918): подстицаји и искушења европске Модерне* (Ев. бр. 177031).

¹ Више о Српском подворју у Москви: Јеромонах Платон (Јовановић), *Српско подворје у Москви*, Београд 1901; Исти, *Сербское подворье в Москве: краткий*

имале аутокефалне православне цркве и поједини светогорски манастири, и као такво, његово отварање представљало је озбиљан политички подухват, као отварање првог званичног српског представништва у Русији.

Иницијатива о отварању Српског подворја у Москви потекла је од стране српског митрополита Михаила, за време његове посете Москви у јесен 1869. године. На седници Московског словенског комитета,² на којој је присуствовао као члан,³ митрополит Михаило изнео је предлог да Српска митрополија добије своје подворје у Москви. Московски словенски комитет подржао је његов предлог и веома брзо, њихов активни члан, Николај Николајевич Дурново⁴, саставио је пројекат о отварању.

исторический очерк, Москва 1902; В. Ф. Козлов, *Сербское подворье в Москве*, Московский журнал 5 (1999) 53–57; П. Пузовић, *Подворје српске цркве у Москви*, Српско-руски односи од почетка XVIII до краја XX века : зборник радова са Међународног научног скупа одржаног у Српској академији наука и уметности у Београду од 23–25. септембра 2010. године, уредио М. Војводић, Београд 2011, 77–93; Л. В. Кузьмичева, *Открытие Сербского Подворья в Москве в 70-е годы XIX века*, Историки-слависты МГУ 8. Славянский мир: в поисках идентичности. В ознаменование 70-летия кафедры и 175-летия учреждения славистических кафедр в университетах Российской империи, Москва 2011, 301–313.

² О седници која је одржана 14/26. октобра више у: *Пастир* : лист за науку и књижевност духовног садржаја 28, Како је наш високопреосвештени г. митрополит посетио словенски комитет у Москви (извађено из „сувременој летописи“) (10. новембар 1869).

³ Митрополит Михаило изабран је за члана Московског словенског комитета фебруара 1868. године: *Митрополит Михаило – Н. А. Попов*, Београд, 6. април 1868, Москва – Србија, Београд – Русија : документа и материјали. Друштвене и политичке везе 1804–1878, II, приредили М. Јовановић, А. Тимофејев, Ј. Кузмичева и Е. Иванова, Москва 2011, 232–233.

⁴ Николај Николајевич Дурново (1842–1919), био је пореклом из племићке породице. Школовао се у Првом московском кадетском корпусу и убрзо био произведен за официра. Међутим, није се у томе пронашао и шездесетих година XIX века окреће се књижевности и журналистици. Сматран је за великог пријатеља Срба. Сам наводи да је три пута боравио у Србији, док је нама познато да је у посети српској престоници био 1891. и 1901. године. Када је 1901. године посетио Београд, примљен је у аудијенцију код српског краља. Те посете учиниле су да се упозна са истакнутим Србима тога времена. Био је у преписци са Матијом Баном, Ђорђем Генчићем, Алимпијем Васиљевићем, Пантом Срећковићем, Стојаном Новаковићем, Николом Пашићем, Нићифором Дучићем, Драгутином Илићем и др. Са митрополитом Михаилом одржавао је пријатељске односе: Н. Н. Дурново, *К истории сербско-турецкой войны 1876 года*, Исторический вестник 75 (1899) 533; С. И. Данченко, *Материалы архива Н. Н. Дурново по истории российско-*

Везано за ову посету, обер-прокуратор Светог Синода Руске православне цркве и министар просвете Дмитриј Андрејевич Толстој истакао је „да посета митрополита Михаила и његова братска дружба са руским духовништвом неће остати без узајамне користи духовне и за српску и за руску цркву, него ће имати за обе благотворног послетка за потоња времена“.⁵

Након пораза у Кримском рату (1853–1856), нови спољнополитички курс Руске империје подразумевао је брз опоравак земље, споља и изнутра, и њено враћање на међународну европску позорницу. При томе, као могући ослонац, видели су балканске народе. Руски министар спољних послова Александар Михаилович Горчаков подржао је предлог московске интелигенције, углавном московских словенофила, и 25. јануара 1858. године основан је Московски словенски комитет. Друштвена организација основана ради помоћи словенским народима, под османском и хабзбуршком влашћу, у црквеном, културно-просветном и економском погледу, стављана је под надзор Азијског департмана Министарства спољних послова. За време седме и осме деценије XIX века, а нарочито од 1868. године, Московски словенски комитет проширио је своје деловање и веома активно подржавао и помагао националне покрете на Балкану.⁶

Од друге половине 1867. године, српско-руски односи нису добро стајали. После атентата на кнеза Михаила Обреновића, на српски престо постављен је малолетни кнез Милан, уместо кога је владало Намесништво, које је предводио Миливоје Петровић Блазнавац. Намесништво није уживало поверење руске владе, и односи Србије и Русије додатно су заоштрени. Други намесник, Јован Ристић, преко митрополита Михаила, у неколико наврата током 1868. и 1869. године покушавао је да те односе изглади. Један од покушаја, било је и путовање митрополита Михаила у Русију.

сербских везај в XIX в. Публикација, Славяне и Россия : к 110-летию со дня рождения С. А. Никитина : сборник статей, под ред. И. В. Чуркиной, С. И. Данченковой и М. М. Фроловой, Москва 2013, 756–762.

⁵ Извештај обер-прокуратора Св. Синода руског, пошто је наш г. митрополит походио Русију, *Православље* : часопис духовни 3 (1873) 132–133.

⁶ Више о раду руских словенских добротворних комитета: С. А. Никитин, *Славянские комитеты в России в 1858–1876 годах*, Москва 1960; Ц. Генов, *Славянските комитети в Русия и българското освободително дело (1858–1878)*, София 1986; С. Терзић, *Руски словенофили и српско питање (1856–1878)*, Српско-руски односи од почетка XVIII до краја XX века, 101–102. А. Андреев, *Руските славянски комитети и българското възрожденско общество (1857–1878)*, Велико Търново 2014.

Октобра и новембра 1869. године, митрополит Михаило, у пратњи архимандрита Нићифора Дучића и игумана Јосифа, посетио је руске градове, Кијев, Москву и Петроград. Званичан повод његове посете била је прослава педесетогодишњице Кијевске духовне академије, где је својевремено студирао.⁷ Где год да се појавио, митрополита Михаила су срдачно дочекивали, нарочито руски словенофили у Москви и Петрограду. У Србију, вести са путовања, стизале су преко архимандрита Дучића, који је Јовану Ристићу писао „да ће овај његов пут од велике користи бити за нашу општу ствар“.⁸

Према пројекту Николаја Дурнова, који је настао нешто пре 1. новембра 1869. године, Српско подворје замишљено је као спона и центар који ће да окупља све Србе у Москви. Оно је имало задатак да, како Србима, тако и Бугарима, пружи подршку у црквеном, културно-просветном и економском погледу. Предвиђено је да се помаже српско и бугарско свештенство које допутује у Москву, и да се стара о српским и бугарским питомцима и питомцима у московским образовним институцијама. У погледу просвете, могло је да рачуна на подршку и помоћ Московског словенског комитета. Српско подворје налазило се у надлежности Српске митрополије и српски митрополит, из редова архимандрита, вршио је одабир старешине, и истовремено управљао прерасподелом прилога „по српским и бугарским земљама“ у црквене и културно-просветне сврхе. За место отварања Српског подворја у Москви предложена је црква Св. бесребреника Кира и Јована, која се налазила у улици Сољанка бр. 6.⁹

Преговори око отварања Српског подворја у Москви трајали су нешто више од пет година. С једне стране, Српска митрополија била је аутономна и налазила се под ингеренцијом Цариградске патријаршије, која је већ имала своје подворје у Москви, а с друге стране, стајали су нетрпељивост и неповерење између српске и руске владе, и такво стање у односима Кнежевине Србије и Руске империје задржало се све до јесени 1871. године, до посете кнеза Милана руском цару у Ливадији, када су

⁷ С. Димитријевић, *Михаило архиепископ београдски и митрополит Србије, као православно јерарх, Србин, Словен и немар Југословенства*, Београд 1933, 25.

⁸ Архив Српске академије наука и уметности (даље: АСАНУ), Заоставштина Јована Ристића (даље: ЈР), XXVI/12. *Архимандрит Нићифор Дучић – Јован Ристић, Петроград, 26. октобар 1869.*

⁹ *Пројекат члана Московског словенског комитета Н. Н. Дурнова оснивања Српског подворја у Москви, [1869]*, Москва – Србија, Београд – Русија : документа и материјали. Друштвене и политичке везе 1804–1878, II, 282–285.

односи нормализовани. Спорна питања била су преузимање цркве и избор старешине. Све послове везане за отварање Српског подворја, митрополит Михаило поверио је Московском словенском комитету, на првом месту, његовом секретару Нилу Александровичу Попову.

Први корак ка отварању Српског подворја у Москви начинио је Михаил Петрович Погодин, руски професор и председник Московског словенског комитета, када се новембра 1870. године за дозволу обратио обер-прокуратору Св. Синода Дмитрију Толстоју.¹⁰ Већ наредног месеца, то је учинио и сам митрополит Михаило.¹¹ У званичном писму Св. Синоду, децембра 1870. године, митрополит Михаило истакао је да би Српско подворје у Москви требало постојати ради бољег јединства и дружења православних Словена на југу са Русијом и ради помоћи српској цркви од стране руског народа. Истакао је да Подворје треба „да сачува контакт са свим земљама у којима живе Срби православне вероисповести, и како би се подржао користан утицај из Београда, за шта је Београду потребна помоћ и подршка Русије“.¹² Св. Синод поставио се веома благонаклоно према предлогу, али је око дозволе морао да се консултује и са Министарством спољних послова, да провери да ли можда са њихове стране постоје неке препреке.¹³

Јуна 1872. године Св. Синод издао је дозволу, а Московска епархијална управа решила је да уступи цркву Св. бесребреника Кира и Јована Српском подворју, све са кућом, за коју је требало да се исплати сума у висини од 10.000 рубаља.¹⁴ По добијању вести из Москве, митрополит Михаило обратио се Јовану Ристићу за новац и овлашћење српске владе да изјави Св. Синоду да прима цркву¹⁵: „Лепо вас молим да будете добри урадити да се предлог прими, јер ће бити врло корисно за нас, да ми тамо имамо своју цркву и своје имање“.¹⁶

¹⁰ Государственный архив Российской Федерации (даље: ГАРФ), Ф. 1750, Оп. 1, Д. 79, Л. 56–56 об. Д. А. Толстој – М. П. Погодин, 30. октобар 1870.

¹¹ ГАРФ, Ф. 1750, Оп. 1, Д. 81, Л. 4–4 об. Митрополит Михаило – Д. А. Толстој, Београд, 12. децембар 1870.

¹² Митрополит Михаило – Св. Синод Руске православне цркве, Београд, 12. децембар 1870, Москва – Србија, Београд – Русија : документа и материјали. Друштвене и политичке везе 1804–1878, II, 289–290.

¹³ ГАРФ, Ф. 1750, Оп. 1, Д. 81, Л. 10–11. Ј. В. Толстој – П. Н. Баћушков, Петроград, 3. јун 1871.

¹⁴ ГАРФ, Ф. 1750, Оп. 1, Д. 81, Л. 30–30 об. П. Н. Стремоухов – Н. П. Шишкин, 2. јун 1872.

¹⁵ АСАНУ, ЈР, XXVI/13. Митрополит Михаило – Јован Ристић, Београд, 16. октобар 1872.

¹⁶ АСАНУ, ЈР, XXVI/13. Митрополит Михаило – Јован Ристић, Београд, 19. новембар 1872.

Српска влада издвојила је потребан новац, своту од 3.000 дуката. Преко Азијског департмана МИД, априла 1873. године, новац је стигао у Московски словенски комитет.¹⁷ Пошто су се стекли сви неопходни услови, маја 1873. године стигло је решење Св. Синода, да се, по одобрењу руског цара Александра II, црква Св. бесребреника Кира и Јована предаје Српском подворју у Москви.¹⁸

Када се поставило питање избора старешине, Николај Дурново, који је важио за стручњака за московска подворја,¹⁹ саветовао је да треба одабрати архимандрита који је познат руским духовним властима и који је образован, и, предложио је Василија Пелагића и Серафима Перовића.²⁰ Међутим, први избор митрополита Михаила пао је на архимандрита Нестора²¹. Планирали су да већ пролећа 1873. године буде у Москви, али је званично одобрење Петрограда изостало.²² Посредством руског конзула у Београду Николаја Павловича Шишкина, до Петрограда су се пронеле гласине да архимандрит Нестор није права особа за то, да је либерал, да води живот који је буран, не само за духовно, већ и за световно лице,²³ као и да „круже приче“ да је, као ректор Богословије, проневерио одређену своту новца и да не заслужује да буде старешина Српског подворја у Москви. Истовремено, Шишкин је пренео митрополиту Михаилу да му је директор Азијског департмана, Петар Николајевич Стремоухов, замерио

¹⁷ ГАРФ, Ф. 1750, Оп. 1, Д. 81, Л. 40. *Протојереј Јован Загорски – Н. А. Попов, 9. април 1873.*

¹⁸ Јеромонах Платон, *нав. дело*, 14; Л. В. Кузьмичева, *нав. дело*, 307.

¹⁹ ГАРФ, Ф. 1750, Оп. 1, Д. 77, Л. 9–10 об. *Н. А. Попов – Н. А. Зубков, 21. мај 1874.*

²⁰ *Н. Н. Дурново – Н. А. Попов, [после 16. октобра] 1872, Москва – Србија, Београд – Русија : документа и материјали. Друштвене и политичке везе 1804–1878, II, 293–294.*

²¹ Нестор (Никола) Поповић (1833–1884), епископ нишки (1883–1884). Након завршене Богословије у Београду, своје школовање наставио је у Русији. На лични захтев, ради учења језика, првобитно је боравио у Кијевској духовној семинарији (1856–1859), да би, потом, завршио и Кијевску духовну академију (1859–1863). По завршетку студија, вратио се у Кнежевину Србију и већ 1868. године постаје професор на Београдској богословији, убрзо и ректор. У јануару 1873. замонашио се и кроз месец дана добио је архимандритски чин.

²² *Митрополит Михаил – Н. А. Попов, Београд, 30. јул 1873, Москва – Србија, Београд – Русија : документа и материјали. Друштвене и политичке везе 1804–1878, II, 302–303.*

²³ Архив внешней политики Российской империи (даље: АВПРИ), Ф. 146, Оп. 495, Ед. хр. 11093, Л. 29–30 об. *Н. П. Шишкин – П. Н. Стремоухов, Београд, 23. јун 1873.*

на понашању,²⁴ па се српски митрополит озбиљно забринуо да се све то може одразити на отварање Подворја.²⁵ Како би се спор превазишао, Московски словенски комитет затражио је помоћ од руског посланика у Цариграду грофа Николаја Павловича Игњатијева.²⁶ Једно време, митрополит Михаило, мислио је да за старешину постави архимандрита Вићентија, игумана манастира Враћевшнице, који је у међувремену постављен за ужичког епископа.²⁷

Питање старешине решено је новембра 1873. године, када је на ту дужност постављен архимандрит Сава (Грбовић), игуман манастира Горњак.²⁸ За његовог помоћника одређен је јеромонах Теофил, који је од августа 1873. године боравио у Москви ради учења руског језика.²⁹ Маја 1874. године архимандрит Сава допутовао је у Москву и већ 6. јуна званично преузео Српско подворје у Москви. Када се све уредило везано за отварање Подворја, митрополит Михаило се свесрдно захвалио Михаилу Погодину за њихову помоћ, и том приликом, нагласио да ће се молити „да Подворје Српске митрополије у Москви послужи великој идеји која је међу искреним пријатељима Словена присутна од почетка XIX века, нарочито с почетка његове друге половине“, као и да ће се молити „да оно буде спона љубави међу братским народима и да оно учини боље упознавање међу њима“.³⁰

Како је црква Св. бесребреника Кира и Јована саграђена још у XVIII веку, и до момента преузимања од стране Српске митрополије

²⁴ Митрополиту Михаилу замерено је „дружење са либералима“, избор архимандрита Нестора за старешину и инцидент који се догодио са двома српским питомицама у Петрограду.

²⁵ *Митрополит Михаило – Н. А. Попов, Београд, 15. јун 1873*, Москва – Србија, Београд – Русија : документа и материјали. Друштвене и политичке везе 1804–1878, II, 301–302.

²⁶ ГАРФ, Ф. 1750, Оп. 1, Д. 81, Л. 43 – 44. *Н. П. Игњатијев – Московски словенски комитет, 4. мај 1873.*

²⁷ АСАНУ, ЈР, XXVI/13. *Митрополит Михаило – Јован Ристић, Београд, 11. септембар 1873*; АСАНУ, 9327, Књ. 4, Л. 651. *Дневник Милана В. Милићевића (30. јун 1873–31. децембар 1874), 5. септембар 1873.*

²⁸ АВПРИ, Ф. 146, Оп. 495, Ед. хр. 11093, Л. 61–61 об. *Н. П. Шишкин – Азијски депарتمان МИД, 9. новембар 1873.*

²⁹ *Митрополит Михаило – Н. А. Попов, Београд, 12. август 1873*, Москва – Србија, Београд – Русија : документа и материјали. Друштвене и политичке везе 1804–1878, II, 303–304.

³⁰ Российский государственный архив литературы и искусства (даље: РГАЛИ), Ф. 373, Оп. 1, Ед. хр. 243, Л. 1–1 об. *Митрополит Михаило – М. П. Погодин, Београд, 6. мај 1874.*

петнаест година била затворена, па стога, и веома запуштена,³¹ наредни корак било је уређивање и опремање, за шта се такође обраћало Московском словенском комитету.³² Нил Попов, да би руску публику упознао са постојањем Српског подворја у Москви и уопште са стањем српске цркве у Кнежевини Србији, објавио је брошуру *Нынешнее состояние православной церкви в Сербии*, у којој је позвао читаоце да своје прилоге доставе архимандриту Сави.³³

Према упутству о управљању, сви приходи и расходи Подворја били су под надзором специјалне комисије коју су чинили црквени тутор, члан Московске конзисторије и члан Московског словенског комитета.³⁴ Црквени тутор помагао је старешини у вођењу имања и благане, и истовремено чинио велике прилоге. Да би се Подворје што пре довело у ред, било је потребно добити „доброг и богатог татора“, који би се побринуо за његове потребе, па је тражена помоћ московских словенофила.³⁵ У то време, велики прилог Подворју учинио је црквени тутор, московски трговац Василиј Василевич Сисојев.³⁶ Иначе, на обнову и уређење утрошено је око 18.000 рубаља.³⁷

Храм Благовештења Пресвете Богородице свечано је освештан на дан Светог апостола Андреја Првозваног 13. децембра 1874. године. Званично отварање Српског подворја у Москви окупило је најистакнутије чланове Московског словенског комитета, попут председника М. П. Погодина и његовог заменика П. Н. Баћушкова, секретара Н. А. Попова, благанника Н. А. Зубкова, И. С. Аксакова, браће Самарин, Н. Н. Дурнова

³¹ *Сион* : лист за свештенике, васпитаче и родитеље 14, Кратки опис Крсто-Благовештанске цркве Српског подворја у Москви, 16. април 1875.

³² За потребе реновирања и опремања цркве, митрополит Михаило тражио је од Нила Попова зајам: Научно-исследовательский отдел рукописей Российской государственной библиотеки (даље: НИОР РГБ), Ф. 239, П. 13, Ед. хр. 47, Л. 39–40. *Митрополит Михаило – Н. А. Попов, Београд, 20. јун 1874.*

³³ Н. А. Попов, *Нынешнее состояние православной церкви в Сербии*, Москва 1874, 22.

³⁴ *Упутства митрополита Михаила за управљање Подворјем и како треба живети у њему, Београд, 6. мај 1874*, Српско подворје у Москви, приредио П. Пузовић, Прилози за историју Српске православне цркве, уред. Д. Станковић, Ниш 1997, 216–218.

³⁵ *Митрополит Михаило – Н. А. Попов, Београд, 3. јул 1874*, Москва – Србија, Београд – Русија : документа и материјали. Друштвене и политичке везе 1804–1878, II, 368–369.

³⁶ *Архимандрит Сава – Митрополит Михаило, децембар 1874*. Исто, 322–323.

³⁷ *Сион* : лист за свештенике, васпитаче и родитеље 14, Кратки опис Крсто-Благовештанске цркве Српског подворја у Москви (16. април 1875).

и многе друге.³⁸ Уређење Подворја је настављено, па је црква поновно освештана 2. априла 1875. године.³⁹

Велика источна криза (1875–1878) представљала је врхунац словенофилског покрета и деловања њихових словенских добротворних комитета⁴⁰. Већ са избијањем „Невесињске пушке“ 9. јула 1875. године, подржавали су и на све начине помагали покрете српског и бугарског народа, и веома живо учествовали у првом српско-турском рату. Као заговорници општебалканског устанка, имали су за циљ увлачење Русије у рат, не би ли тако дошло до решавања Источног питања у панславистичком духу – уједињење свих словенских народа у Свесловенску конфедерацију, са центром у Цариграду и под окриљем руског цара. Октобра 1876. године руска влада ограничила је рад словенских добротворних комитета, и пред руско-турски рат претворила их у друштва и ставила под надзор Министарства унутрашњих послова. Након Берлинског конгреса, због критике руске дипломатије, на кратко, Иван Сергејевич Аксаков, тадашњи председник, морао је да напусти Москву, а Московско словенско друштво је затворено.⁴¹

За време српско-турских ратова, Српско подворје у Москви одиграло је велику улогу. Одмах након избијања првих немира на Балкану, архимандрит Сава отпочео је акцију прикупљања прилога за устаничка подручја. Средином септембра 1875. године јавно је позвао руски народ „да помогне православно браћу која се дигла на оружје како би заштитила своја огњишта“.⁴² Велику помоћ око прикупљања прилога указао му је тадашњи црквени татор Николај Дурново,⁴³ који ће, готово све до 1917.

³⁸ Николај Николајевич Дурново писао је о свечаном отварању Српског подворја у Москви: *Московские епархиальные ведомости* 50 (8. децембар 1874).

³⁹ П. Пузовић, *нав. дело*, 81.

⁴⁰ Одељења Московског словенског комитета, отворена у Петрограду, Кијеву и Одеси, деловала су готово самостално, да би коначно од 1877. године и званично постала засебне организације.

⁴¹ С. А. Никитин, *нав. дело*, 341–342.

⁴² *Обраћање архимандрита Саве Московљанима, 7. септембар 1875*, Москва – Србија, Београд – Русија : документа и материјали. Друштвене и политичке везе 1804–1878, II, 406–407.

⁴³ *Митрополит Михаило – Н. Н. Дурново, Београд, 30. октобар 1875*, Материјали архива Н. Н. Дурново по историји русско-српских веза у XIX в. Публикација, пригот. С. И. Данченко, 782–783; *Н. Н. Дурново – Н. А. Попов, 26. октобар 1875*, Освободителна Борба Бугарии од турецког иго : документи в трех томах. Освободителна Борба јужних славяна и Россия, I, под ред. С. А. Никитина, В. Д. Конобеева, А. К. Бурмова и Н. Т. Тодорова, Москва 1961, 141; *Н. Н. Дурново – Н. А. Попов, 11. јануар 1876*. Исто, 171.

године, веома активно учествовати у пословима Српског подворја у Москви.⁴⁴ До априла 1876. године успели су да прикупе око 45.000 рубаља и да све то пошаљу у Србију и Црну Гору.⁴⁵

Уз послове око прикупљања прилога, уз сарадњу чланова Московског словенског комитета, Српско подворје наставило је са културном и научном разменом двају народа,⁴⁶ са старањем о српским ђацима у Русији.⁴⁷ На препоруку архимандрита Саве, а због заслуга у корист српског народа, српска влада наградила је орденом московске словенофиле И. С. Аксакова, Н. А. Зубкова, Н. А. Попова и Н. Н. Дурнова, као и трговца В. В. Сисојева.⁴⁸

Марта 1877. године, уз сагласност митрополита Михаила,⁴⁹ архимандрит Сава договорио је градњу троспратне куће на имању Подворја.⁵⁰ За изградњу куће узео је зајам од банке у висини од 28.000 рубаља.⁵¹ По изградњи куће дућани су издати, док је црква додатно уређена прилозима црквеног татора Степана Ивановича Каминина,⁵² па је 17. новембра 1878. године црква освештана и по трећи пут.⁵³ Међутим, већ наредне године Подворје долази у незавидан положај, јер није било новца за исплату дуга банци. Преко Милосава Протића, српског посланика у Петрограду, тражена је помоћ српске владе.⁵⁴ За време боравка у Петрограду, јуна 1879. године, архимандрит Сава замолио је Протића да се заузме за Подворје, „почем се Подворје за државно добро сматра корисно и пробитачно“.⁵⁵

Архимандрит Сава био је уважаван у редовима руске интелигенције. Године 1879. учествовао је у прослави педесетогодишњице

⁴⁴ С. И. Данченко, *нав. дело*, 759.

⁴⁵ Н. Н. Дурново, *К истории сербско-турецкой войны 1876 года*, 531–532.

⁴⁶ Архив Србије (даље: АС), Вариа (даље: В), 1624. *Архимандрит Сава – Митрополит Михаило, Москва, 7. март 1877*; АС, В, 1630. *Архимандрит Сава – Митрополит Иларион, [1877]*.

⁴⁷ АС, В, 1630. *Архимандрит Сава – Словенски добротворни комитет, [1877]*.

⁴⁸ АС, В, 1629. *Архимандрит Сава – Милосав Протић, 13. април 1877*.

⁴⁹ АС, В, 1621. *Митрополит Михаило – Архимандрит Сава, Београд, 24. фебруар 1877*.

⁵⁰ АС, В, 1621. *Архимандрит Сава – Митрополит Михаило, Москва, 14. фебруар 1877*.

⁵¹ *Реферат митрополита Михаила о Српском подворју у Москви, Београд, 23. децембар 1880*, Српско подворје у Москви, приредио П. Пузовић, 213–215.

⁵² *Извештај Симе Петровића члана Конзисторије о Подворју у Москви, Београд, 5. август 1878*. Исто, 218–219.

⁵³ П. Пузовић, *нав. дело*, 82.

⁵⁴ АС, Милосав Протић (даље: МП), 5, Л. 18–19. *Митрополит Михаило – Милосав Протић, Београд, 18. јул 1879*.

⁵⁵ АС, В, 1661. *Архимандрит Сава – Митрополит Михаило, Москва, 6. јун 1879*.

државне службе царевог ађутанта и московског генерал-губернатора Владимира Андрејевича Долгорукова.⁵⁶ Залагања архимандрита Саве у годинама Велике источне кризе, српска влада наградила је Таковским орденом трећег степена, а руска орденом Св. Ане другог степена.⁵⁷

II

Након смрти архимандрита Саве, октобра 1880. године, дужност старешине Српског подворја требало је да припадне јеромонаху Јоаникију,⁵⁸ који је од јула 1878. године обављао дужност помоћника,⁵⁹ и који је до доласка новог старешине управљао Подворјем.⁶⁰ Постојао је и предлог да можда архимандрит Нићифор Дучић путује у Москву,⁶¹ међутим, на крају, августа 1881. године за новог старешину постављен је игуман Теофил, некадашњи помоћник архимандрита Саве (август 1873–1877).⁶²

Када је игуман Теофил преузео Српско подворје у Москви, оно је било презадужено и тиме онемогућено да одговори на све молбе Срба у Русији.⁶³ Митрополит Михаило молио је Нила Попова да се младом

⁵⁶ НИОР РГБ, Ф. 553, К. 2, Ед. хр. 38, Л. 1–1об. *Архимандрит Сава – В. А. Долгоруков, 14. април 1879*; АС, В, 1659. *Архимандрит Сава – Митрополит Михаило, Москва, 18. април 1879.*

⁵⁷ Јеромонах Платон, *нав. дело*, 46.

⁵⁸ *Митрополит Михаило – Н. А. Попов, Београд, 6. март 1881*, Москва – Србија, Београд – Русија : документа и материјали. Друштвено-политичке и културне везе, III, приредили А. Л. Шемјакин, Е. В. Иванова, М. Перишић, А. Тимофејев и Г. Милорадовић, Москва 2013, 166–167.

⁵⁹ АС, В, 1646. *Архимандрит Сава – В. А. Долгоруков, Москва, 11. јануар 1879.*

⁶⁰ *Митрополит Михаило – Министарство просвете и црквених дела, Београд, 23. децембар 1880*, Москва – Србија, Београд – Русија: документа и материјали. Друштвено-политичке и културне везе, III, 602.

⁶¹ АС, МП, 5, Л. 24–25. *Митрополит Михаило – Милисав Протић, Београд, 17. децембар 1880*; *Алиптије Васиљевић – Н. А. Попов, Београд, 26. мај 1881*, Москва – Србија, Београд – Русија : документа и материјали. Друштвено-политичке и културне везе, III, 167–168.

⁶² Након што је у октобру 1876. године напустио Московску духовну академију и покушао да упише Петроградску духовну академију, игуман Теофил морао је да напусти Подворје и да се врати у Србију. Један од разлога било је и његово понашање, пошто је описан као сујетна, горда и веома свадљива особа: НИОР РГБ, Ф. 239, П. 13, Ед. хр. 48, Л. 35–36. *Митрополит Михаило – Н. А. Попов, Београд, 5. фебруар 1877.*

⁶³ АС, В, 1701. *Игуман Теофил – Епископ Мојсеј, Москва, 14. октобар 1882.*

игуману „нађе при руци“, како би се Подворје што пре решило дуга.⁶⁴ У то време, за црквеног татора, изабран је московски трговац Владимир Николајевич Јеремин,⁶⁵ који је због прилога Подворју награђен српским орденом.⁶⁶ Иако се превасходно бавио смањењем дуга, игуман Теофил покренуо је питање оснивања библиотеке при Подворју, како би оно „могло одговарати своме позиву и оправдати своје назначење“.⁶⁷ „Глас православља“ пренео је да су из Москве стигле вести „како је Српско подворје, од како је у њему постао настојатељ ваљани млади игуман Теофило, добило значај и постало права морална копча између нас и браће Руса“. Пронеле су се вести да га Руси сматрају за веома образованог и интелигентног, као и за великог патриоту.⁶⁸ И у његово време настављено је са обнављањем, и ново освештање цркве било је на дан Св. бесребреника Кира и Јована, 11. јула 1881. године.⁶⁹

Две године касније, августа 1883. године, из политичких разлога, Српско подворје у Москви привремено је затворено. У то време, српско-руски односи били су веома нарушени. Октобра 1881. године смењен је митрополит Михаило, а 1883. године на његово место је постављен Теодосије Мраовић. Устоличење Теодосија Мраовића додатно је заоштрило односе две земље. Московске духовне власти забраниле су игуману Теофилу да на богослужењу помиње име митрополита Теодосија, па кад је, по налогу из Београда, почео то да чини, дошао је у отворен сукоб са руским духовним властима. По налогу српске владе, да би се испитао утицај митрополита Михаила на Српском подворју, српски посланик у Петрограду Ђуро Хорватовић посетио је Москву. Он је пренео да је утицај митрополита Михаила потпуно потиснут и да не треба инсистирати на ранијој одлуци да се црква и кућа затворе.⁷⁰ Да би демантовао гласине и да би одговорио на руске притиске, игуман Теофил објавио је чланак у

⁶⁴ *Митрополит Михаило – Н. А. Попов, Београд, 26. јун 1881, Москва – Србија, Београд – Русија : документа и материјали. Друштвено-политичке и културне везе, III, 168.*

⁶⁵ АС, В, 1682. *Игуман Теофил – Митрополит московски Макарије, Москва, 9. јануар 1882.*

⁶⁶ АС, В, 1703. *Игуман Теофил – Митрополит Михаило, Москва, 1. новембар 1882.*

⁶⁷ АС, В, 1708. *Игуман Теофил – Стојан Новаковић, Москва, 23. децембар 1882.*

⁶⁸ *Глас православља* : лист за православно-црквене и народне интересе 13 (17. јун 1882), *Вести из црквеног света.*

⁶⁹ *Глас православља* : лист за православно-црквене и народне интересе 16 (15. јул 1882), *Допис из Москве од 28. јунија 1881. године.*

⁷⁰ Д. М. Ковачевић, *Србија и Русија 1878–1889. Од Берлинског конгреса до абдикације краља Милана*, Београд 2003, 171–172.

„Видело“,⁷¹ што је била кап која је прелила већ препуну чашу, да га московске духовне власти удаље из Москве.⁷² Митрополит Теодосије наложио му је да се врати за Београд, заједно са јеромонахом Јоаникијем, и да закључају цркву и кућу. По повратку, предали су му кључеве, архиву, неке ствари и нешто новца.⁷³ „Глас православља“ пренео је: „У времену када се игуману Теофилу отварало најшире поље за врло благодарни рад, он раскида за љубав своје користи, и ту једину и видљиву везу између Срба и Руса, која би могла Србима од велике користи бити баш у садашњим несрећним околностима“.⁷⁴

Митрополит Михаило, који се тада налазио у емиграцији, уз помоћ Нила Попова и Николаја Дурнова, радио је на поновном преузимању Српског подворја од стране српског старешине.⁷⁵ Фебруара 1885. године то се и остварило, и Српско подворје у Москви преузима његов нови старешина, јеромонах, касније архимандрит Јоаникије (Митровић).⁷⁶ У неколико наврата, митрополиту Михаилу су из Петрограда стизале жалбе на рачун архимандрита Јоаникија.⁷⁷ Само неколико месеци касније, септембра 1885. године, под изгледом нарушеног здравља у Кијеву,

⁷¹ Дематовоао је гласине да је то учинио по наредби српског посланика у Петрограду, као и гласине да је Подворје затворено. Своју одлуку образложио је на следећи начин: „Но Подворје је српско, и свога митрополита, кога је признао и утврдио сам краљ, морало спомињати, а ми као Срби и српски поданици морамо се покоравати вољи краљевој и српским законима. И није истина да је Подворје запечаћено, већ се богослужења свакодневно служе“: *Видело* 69, 15. јун 1883.

⁷² *Н. К. Гирс – А. И. Персијани*, 25. јул 1883, Москва – Србија, Београд – Русија : документа и материјали. Друштвено-политичке и културне везе 1878–1917, III, 177–178.

⁷³ *Игуман Теофил – Митрополит Теодосије, Београд*, 30. јула 1883. Исто, 605–608.

⁷⁴ *Глас православља* : лист за православно-црквене и народне интересе 2 (1. август 1883), М. Н. И. из Москве од 20. јула.

⁷⁵ *Митрополит Михаило – Н. А. Попов, Рушчук*, 31. јануар 1884, Москва – Србија, Београд – Русија : документа и материјали. Друштвено-политичке и културне везе 1878–1917, III, 187–188; *Митрополит Михаило – Н. А. Попов, Рушчук*, 21. фебруар 1884. Исто, 188–189.

⁷⁶ *Свети Синод – Московска духовна конзисторија*, 11. фебруар 1885. Исто, 196. Архимандрит Јоаникије боравио је у Москви још септембра 1884. године ради преузимања Подворја, али му тада није допуштено: *Н. Н. Дроздов – Московска духовна конзисторија*, 13. септембар 1884. Исто, 193.

⁷⁷ Архив Српске православне цркве (даље: АСПЦ), Збирка митрополита Михаила, кутија 1. *Н. В. Зјусман – Митрополит Михаило, Петроград*, 26. мај 1885; АСПЦ, Збирка митрополита Михаила, писма. *Н. В. Зјусман – Митрополит Михаило*, 8. јун.

митрополит Михаило прелази у Москву и смешта се у Српско подворје, где ће остати све до маја 1889. године.⁷⁸ Од 1886. па све до 1898. године црквени тотор био је Николај Иванович Свиридов.⁷⁹

Августа 1878. године затворено је Московско словенско друштво и његове послове преузело је Петроградско словенско друштво. Веома брзо показало се да је постојање такве организације неопходно и у Москви.⁸⁰ Након више настојања да се у Москви обнови некадашње Московско словенско друштво, децембра 1889. године, као одељење Петроградског словенског друштва, оснива се тзв. Попечитељство за Словене који се школују у Москви, са циљем да се стара о словенским питомцима, у циљу развоја словенске узајамности и духовног јединства Словена са Русијом.⁸¹ Неколико година касније, априла 1893. године, усвојен је устав организације, која је децембра 1894. године, и званично, под називом Словенско друштво узајамне помоћи, а под председништвом словенофила Аполона Аполоновича Мајкова, почела са радом. Друштво је основано са циљем пружања подршке и помоћи Словенима који стално или привремено бораве у Москви. Године 1899. добија нови устав, мења име у Словенско друштво за помагање, шири делокруг рада, али задржава добротворни карактер, што ће се временом променити.⁸²

Архимандрит Кирил (Јовичић)⁸³, старешина Српског подворја (1891–1898), активно је учествовао у раду новооснованих словенских

⁷⁸ Ђ. Слијепчевић, *Историја Српске православне цркве: од почетка XIX века до краја Другог светског рата*, II, Београд 2002, 410.

⁷⁹ П. Пузовић, *нав. дело*, 86.

⁸⁰ Затварањем Московског словенског друштва, српски питомци, који су се на његов рачун школовали у Москви, доспели су у веома тежак финансијски положај: АС, В, 1656. *Српски студенти Московске духовне академије – Азијски департаман МИД, Москва, 19. март 1879.*

⁸¹ НИОР РГБ, Ф. 278, П. 13, Д. 2, Л. 1–1 об. *Попечитељство за Словене који се школују у Москви Петроградског словенског добротворног друштва, Москва.*

⁸² *Велики кнез Сергеј Александрович – В. К. Плеве, 7. јун 1903, Москва – Србија, Београд – Русија : документа и материјали. Друштвено-политичке и културне везе 1878–1917*, III, 102–103.

⁸³ Кирил (Живојин) Јовичић (1837–1908), архимандрит, рођен у селу Божурњи, потицао је из сиромашне шумадиске породице. Након завршене гиманзије и Богословије у Београду, своје школовање наставио је на Московској духовној академији (1864–1868). По повратку из Русије, радио је као вероучитељ у гиманзији и предавао руски језик на Београдској богословији и Војној академији. Године 1880. произведен је за протојереја, а 1891. године за архимандрита. Неко време био је уредник „Вјесника српске цркве“. Након службовања на Српском

добротворних друштава. По његовом доласку у Москву, митрополит Михаило препоручио га је, у то време члану Савета Попечитељства, словенофилу Дмитрију Фјодоровичу Самарину „да им буде од користи“.⁸⁴ Архимандрит Кирил, за кога се писало да је заслужан за оснивање Словенског друштва узајамне помоћи,⁸⁵ обављао је дужност заменика председника Друштва. Био је веома цењен међу члановима, који су се живо залагали да буде произведен у виши духовни чин.⁸⁶ Када је јуна 1898. године напустио Москву, напустио је и место заменика председника, али је и даље остао његов активни,⁸⁷ а касније почасни члан. Писано је да је архимандрит Кирил, по доласку у Москву, издао проглас у коме је позвао руска словенска добротворна друштва на помоћ српским црквама и манастирима, и да је оно имало великог одзива, као и да је 1896. године, преко митрополита Михаила, послао 10.000 рубаља одбору за поплаве у Србији.⁸⁸ Његова залагања у Москви описао је архимандрит Арсеније, ректор Московске духовне академије, као „рад достојног, образованог, енергичног и једног од истакнутијих чланова српске цркве, који је донео толико користи и који заслужује награду“. Он је истицао да би „свог брата“ волео видети у вишем духовном чину, јер како је навео „види резултате његовог нимало лаког рада у Москви“.⁸⁹

У лето 1891. године малолетни краљ Александар Обреновић у пратњи Јована Ристића, Николе Пашића, руског посланика у Београду Александра Ивановича Персијанија, гувернера Мишковића и војног агента Таубеа, посетио је Кијев, Москву и Петроград. У Москви је провео

подворју у Москви, постављен је за ректора Богословије у Београду: Ђ. Перић, *Архимандрит Кирило Јовичић прозни писац и сарадник Стевана Ст. Мокрањца*, Митолошки зборник 33: зборник радова са научног скупа „Шумадија: историја или мит“, Рача 2014, 677–679.

⁸⁴ НИОР РГБ, Ф. 265, К. 193, Ед. хр. 48, Л. 9. *Митрополит Михаило – Д. Ф. Самарин, Београд, 22. марта 1891.*

⁸⁵ *Босанска вила 22*, Архимандрит Кирило, бивши настојатељ краљевско-српског подворја у Москви, 30. новембар 1898.

⁸⁶ АС, Поклони и откупи (даље: ПО), 31/201. *Секретар Словенског друштва за узајамну помоћ – Митрополит Михаило, 18. новембар 1897.*

⁸⁷ Из чланка „*Московские ведомости*“ о испраћају архимандрита Кирила, 14. јун 1898, Москва – Србија, Београд – Русија : документа и материјали. Друштвено-политичке и културне везе 1878–1917, III, 209–211.

⁸⁸ *Босанска вила 22* (30. новембар 1898), Архимандрит Кирило, бивши настојатељ краљевско-српског подворја у Москви.

⁸⁹ АС, ПО, 31/198. *Архимандрит Арсениј – Митрополит Михаило, Москва, 6. новембар 1897.*

неколико дана, од 29. јула до 1. августа, и тада је посетио Српско подворје у Москви.⁹⁰ Архимандрит Кирил пренео је да је посета младог краља оставила снажан утисак, нарочито у Москви и Петрограду, и да се догодила у прави час „јер, и они славно-филски матадори, који су раније гунђали противу Србије и њених праведних тежњи, а не благородну Бугарштину протежирали, данас другим језиком говоре о Србији, њеној улози и будућности“.⁹¹ За време архимандрита Кирила, у јуну 1896. године, Српско подворје посетио је и црногорски књаз Никола Петровић.⁹²

Крајем 1897. године, архимандрит Кирил предузео је краће одсуство,⁹³ а заменио га је отац Митрофан.⁹⁴ По повратку у Москву, почетком јануара 1898. године,⁹⁵ архимандрит Кирил започео је преговоре о куповини нове куће, али пошто је тражено превише новца од тога се одустало.⁹⁶ На кратко, око десет месеци, његов помоћник био је јеромонах Платон, аутор једине студије о Српском подворју у Москви.⁹⁷ У више наврата се он жалио митрополиту Михаилу на архимандрита Кирила, тужећи га због наводног неморалног живота, јер је, према његовом казивању, архимандрит Кирил у то време живео са неком женом.⁹⁸ Недуго након тога архимандрит Кирил напушта Москву и за новог старешину бива постављен јеромонах Митрофан, некадашњи игуман манастира Св. Богородице код Ниша.

Московски словенофили поздравили су избор јеромонаха Митрофана за новог старешину Подворја.⁹⁹ Још у време када је мењао

⁹⁰ Више о посети: С. Рајић, *Александар Обреновић. Владар на прелазу векова. Сукобљени светови*, Београд 2011, 61–65.

⁹¹ АСАНУ, ЈР, X/2. *Архимандрит Кирил – Митрополит Михаило, Москва, 5. август 1891.*

⁹² Јеромонах Платон, *нав. дело*, 68.

⁹³ АС, ПО, 31/240. *Архимандрит Кирил – Митрополит Михаило, Москва, 23. децембар 1897.*

⁹⁴ АС, ПО, 31/200. *Јеромонах Венедикт (Данилов манастир) – Митрополит Михаило, Москва, 9. новембар 1897.*

⁹⁵ АС, ПО, 31/240. *Архимандрит Кирил – Митрополит Михаило, Москва, 23. децембар 1897.*

⁹⁶ АС, ПО, 31/234. *Архимандрит Кирил – Митрополит Михаило, Москва, 14. јануар 1898.*

⁹⁷ Платон (Миљивоје) Јовановић (1874–1941), касније епископ моравички (1936–1938), охридско-битољски (1938–1939) и бањалучки (1939–1941). Након завршене Богословије у Београду, наставио је школовање у Русији, на Московској духовној академији (1896–1901).

⁹⁸ АС, ПО, 31/216. *Јеромонах Платон – Митрополит Михаило, Сергијев Посад, 27. децембар 1897.*

⁹⁹ АС, ПО, 31/239. *Н. Н. Дурново – Митрополит Михаило, [децембар 1898].*

архимандрита Кирила, руска штампа писала је о њему, да је популаран у Србији и да га сматрају за веома религиозног, па је стога истицано да им је „веома драго да је такав човек, кога српске новине стављају као пример српским духовницима, послат на Српско подворје, где осим Срба, долази и много Руса“.¹⁰⁰ Њега је наследио архимандрит Арсеније (Бранковић),¹⁰¹ који се ту задржао од почетка 1900. до 1904. године. Након њега дужност старешине обављао је на кратко, 1905. године, епископ шабачки Сергије (Георгијевић).¹⁰² Већ наредне године, за новог старешину изабран је архимандрит Михаило (Урошевић).¹⁰³ По доласку, он је отпутовао у Петроград, представио се руском цару, Св. Синоду и посетио виђеније руске словенофиле.¹⁰⁴ Од друге половине 1907. године црквени титор био је московски трговац Сергиј Јегорович

¹⁰⁰ АС, ПО, 31/202. *Јеромонах Венедикт – Митрополит Михаило, Москва, 1897*; АС, ПО, 31/200. *Јеромонах Венедикт – Митрополит Михаило, Москва, 9. новембар 1897.*

¹⁰¹ Арсеније (Живко) Бранковић (1847–1916), архимандрит. Пре него што је постављен за старешину Српског подворја у Москви (1900–1904), био је ректор и професор Призренске богословије (1897–1899), а након тога, као протојереј, био је председник Духовног суда Београдске епархије и управник Монашке школе.

¹⁰² Сергије (Милан) Георгијевић (1869–1922), шабачки владика (1905–1919). Након школовања у Београду, завршава семинарију и академију у Петрограду. У Русији је примио монашки чин, и по повратку у Србију ради као суплент Богословије и вероучитељ у Првој и Трећој гимназији, затим, и као секретар митрополита Михаила. Године 1902. добија чин протосинђела, па 1905. године и чин архимандрита. Године 1905. изабран је за старешину Српског подворја у Москви: *Босанска вила* : лист за забаву, поуку и књижевност 19–20 (30. новембар 1905); *Сергије (Георгијевић) епископ шабачки*, Српски јерарси од деветог до двадесетог века (Сава епископ шумадијски), Београд – Подгорица – Крагујевац 1996, 443.

¹⁰³ Михаило (Милан) Урошевић (1868–1933), рођен је у угледној шумадијској породици. Школовао се у манастиру Враћевшници (1876–1880), затим у нижој гимназији у Крагујевцу, па у Пољопривредној школи у Краљеву. Пошто се оженио и добио двоје деце, уписао је Призренску богословију коју је завршио 1897. и исте године, након смрти супруге, замонашио се у манастиру Раваница код Ћуприје. Веома брзо произведен је за ђакона, па за јеромонаха, да би већ 1898. био постављен за игумана манастира Враћевшница. Његова следећа животна станица било је Српско подворје у Москви (1906–1917). Тамо је завршио Московску духовну академију. По повратку, постављен је за администратора Шабачке епархије, касније и за епископа шабачко-ваљевског. Више о томе: М. К. Николић–Расински, *Живот и рад Његовог Преосвештенства епископа шабачког господина Михаила*, Шабац 1933.

¹⁰⁴ Исто, 31.

Чеклаков,¹⁰⁵ који је чинио прилоге Подворју, и као и његови претходници, одликован орденом Св. Саве петог степена.¹⁰⁶

III

Међународне прилике у Европи на прагу новог века изнедриле су интелектуални покрет – неославизам. Пораз у рату са Јапаном поновно је окренуо Русију ка Балкану. Долази до новог таласа буђења словенске идеје и осећаја словенске узајамности. Као покрет који је сазревао већ од 1898. године, неославизам је настао из потребе да се спречи немачки „продор на Исток“ и поврати углед Руске империје као велике силе.¹⁰⁷ Неослависти су се залагали за сарадњу словенских народа, нарочито на пољу културе и економије, инсистирали на равноправности словенских народа, на равноправности словенских цркава, тежили измирењу појединих словенских народа, попут Руса и Пољака, Срба и Бугара.¹⁰⁸ Од старог словенофилства преузело се схватање историјске улоге Русије као месије.¹⁰⁹ Покрет је предводио чешки политичар Карел Крамарж, а своје присталице пронашли су у делу руског друштва.¹¹⁰ За сам покрет пресудне су године Анексионе кризе (1908–1909), а највиши домети неославизма представљали су свесловенски скупови у Прагу и Софији.

Након делимичне незаинтересованости руског, нарочито московског друштва, за словенско питање у последње две деценије XIX века, с почетка XX века, са задатком да подрже покрете за ослобођење балканских народа и да руско друштво заинтересују за словенско питање, у Русији су

¹⁰⁵ *Митрополит Димитрије – Андра Николић, Београд, 9. децембар 1907*, Москва – Србија, Београд – Русија : документа и материјали. Друштвено-политичке и културне везе 1878–1917, III, 643–644.

¹⁰⁶ *Указ министра просвете и црквених дела о одликовању, Београд, 21. март 1908*. Исто, 644–645.

¹⁰⁷ М. Екмечић, *Стварање Југославије 1790–1918*, II, Београд 1989, 484.

¹⁰⁸ Више о неославизму: Е. П. Серапионова, *Карел Крамарж и Россия 1890–1937 годы. Идејные воззрения, политическая активность, связи с российскими, государственными и общественными деятелями*, Москва 2006, 70–107; Е. К. Трифонова, *Славянофильство и неославизм: проблема преемственности в интерпретациях славянской идеи в Болгарии в начале XX века*, Преемственность и разрывы в интеллектуальной истории: материали научной конференции Москва, 20–22 ноября 2000 г, под ред. Л. П. Репиной, Москва 2000, 111–115.

¹⁰⁹ М. Екмечић, *Ратни циљеви Србије 1914*, Београд 1973, 185.

¹¹⁰ Исти, *Стварање Југославије 1790–1918*, II, 484.

деловала многобројна словенска добротворна друштва. У Москви су деловали Попечитељство за Словене који се школују у Москви, Словенско друштво за помагање, Друштво словенске културе, Аксаковско друштво, Московски словенски комитет (од 1912). У Петрограду су деловали Словенско добротворно друштво, Друштво словенске узајамности и многа друга. Поред Москве и Петрограда, постојали су Кијевско словенско добротворно друштво и Одеско словенско добротворно друштво „Св. Ђирило и Методије“.¹¹¹ Московска друштва тежила су да досегну славу Московског словенског комитета из друге половине XIX века, па се често освртало на генерала Михаила Григорјевича Черњајева и руске добровољце у Српско-турском рату (1876–1877).

Словенско добротворно друштво за помагање 1901. године добило је новог председника, официра у пензији и генералног српског конзула у Москви (1901–1905) Артура Ивановича Череп-Спиридовича. Он се представљао као велики присталица „великосрпске идеје“,¹¹² те се стављао на располагање Краљевини Србији и Николи Пашићу.¹¹³ Он се понудио да припреми терен за сусрет српског и руског владара, и истицао да је „за словенофиле сада главни задатак – јачање Србије, да се од ње створи баријера против *Drang nach Osten*, да се претвори у српски Пијемонт, и да јој се свуда створе пријатељи, нарочито у Русији и Чешкој (богата духом и материјално) и у Хрватској, и да се с њом зближе сви Србо-Хрвати“. У том смислу, навео је да велика очекивања имају од Николе Пашића.¹¹⁴

Посете бугарског и српског краља Петрограду улиле су нове сокове словенском покрету у Русији. Оба краља састала су се и са представницима словенских добротворних друштава. Краљ Петар Карађорђевић, у пратњи Николе Пашића и Милована Миловановића, 27. марта 1910. године допутовао је у Москву, где су му се представили чланови Словенског друштва за помагање и чланови Попечитељства за Словене који се школују у Москви, као и градоначелник Москве Николај

¹¹¹ НИОР РГБ, Ф. 278, К. 1, Ед. хр. 7. Л. 1–1 об. *Управа Петроградског словенског комитета – Попечитељство Словена, Петроград, 17. март 1909.*

¹¹² *А. И. Череп-Спиридович – Управник Народног позоришта, Москва, 27. фебруар 1902, Москва – Србија, Београд – Русија : документа и материјали. Друштвено-политичке и културне везе 1878–1917, III, 563–566.*

¹¹³ Никола Пашић био је почасни члан тог друштва: *А. И. Череп-Спиридович – Никола Пашић, Москва, 9. април 1904. Исто, 385–386.*

¹¹⁴ АСАНУ, Заоставштина Николе Пашића, 11581. *А. И. Череп-Спиридович, Москва, 17. септембар 1904.*

Иванович Гучков. Следећег дана, српски краљ посетио је и Српско подворје у Москви.¹¹⁵

Архимандрит Михаило, као и остале старешине Српског подворја у Москви, подржавао је српски национални покрет, и на тај начин, био укључен у рад словенских добротворних друштава у Москви. Маја 1912. године Српско подворје посетило је Академско певачко друштво „Обилић“ које је одржало концерте у Петрограду и Москви. У Москви су се упознали са председником Друштва словенске културе Фјодором Јевгењевичем Коршом, који је истакао потребу културног јединства Словена и ставио до знања да сада у Друштву словенске културе постоји и српско одељење.¹¹⁶

У предвечерје Првог балканског рата, под окриљем московског градоначелника, при Српском подворју, основан је Московски словенски комитет, у чији састав су ушла и друга словенска добротворна друштва (Друштво словенске културе, Попечитељство за Словене који се школују у Москви, Свесловенско друштво „Славија“).¹¹⁷ Ова организација основана је са циљем указивања различите врсте помоћи балканским савезницама. Председник комитета био је Н. И. Гучков, а архимандрит Михаило члан Савета. Међу члановима се нашао и словенофил–ветеран Н. Н. Дурново.¹¹⁸ За време балканских ратова, као и у време Првог светског рата, Московски словенски комитет снажно се залагао за помоћ српском народу, слала се помоћ у виду новца, ствари и медицинског особља.

Балкански ратови показали су велику словенску солидарност. Писано је да се десетак дана пре почетка рата Српском подворју у Москви пријавило 20.000 добровољаца, „који су спремни да се боре за Словенство и православље“.¹¹⁹ На прве вести о мобилизацији реаговало је и руско

¹¹⁵ Из новина „Московский листок“ о боравку српског краља у Москви, 14–15. март 1910, Москва – Србија, Београд – Русија : документа и материјали. Друштвено-политичке и културне везе 1878–1917, III, 116–119.

¹¹⁶ Д. Коњевић, *Академско певачко друштво „Обилић“ у Русији*, Бранково коло 17 (1912) 542–544.

¹¹⁷ А. Л. Шемякин, *По стопам С. А. Никитина („славянская Москва“ и Сербия в 1878–1917 гг.)*, Славяне и Россия : к 110-летию со дня рождения С. А. Никитина: сборник статей, 600.

¹¹⁸ *Извештај из „Московских ведомости“ о оснивању Московског словенског комитета*, 2. октобар 1912, Москва – Србија, Београд – Русија : документа и материјали. Друштвено-политичке и културне везе 1878–1917, III, 310–311.

¹¹⁹ *Самоуправа* 216 (26. септембар 1912).

друштво Црвеног крста и почело са припремама.¹²⁰ Већ на почетку рата показала се потреба за медицинским особљем, а супруга руског посланика у Београду Александра Павловна Хартвиг, затражила је помоћ од Николаја Гучкова. Они су добили информацију да је архимандрит Михаило послао тридесет лекара у Србију, али од њих није дошао ниједан. Допутовала су само два руска лекара. Поред тога, показала се потреба за новцем и топлим одећом.¹²¹ За потребе слања санитарних одреда, Московска градска дума приложила је 50.000 рубаља.¹²² Московски словенски комитет радио је даноноћно, одржаване су различите манифестације, прикупљала се помоћ. До краја 1912. године успели су да српској влади пошаљу већу своту новца, одећу, санитарски материјал и медицинско особље. Са тиме се наставило и 1913. године.¹²³

Марта 1913. године митрополит српски Димитрије¹²⁴ посетио је Русију. Повод је била прослава три века владавине царске породице Романових. Том приликом, руски цар га је одликовао орденом Св. Владимира другог степена, док је његову пратњу, архимандрита Михаила и Стевана Веселиновића, ректора Београдске богословије, одликовао орденом Св. Ане другог степена.¹²⁵ Током те посете, митрополит Димитрије посетио је и Петроградско словенско друштво.¹²⁶ После Петрограда, посетио је Москву и Српско подворје, и тамо се задржао недељу дана. Добродошлицу су му пожелели црквени татор и чланови Московског словенског комитета.¹²⁷ У његову част приређена је свечана седница ове организације, и тада му је поднет извештај прихода и расхода. Подвукли су да су приликом прерасподеле прилога примењивали

¹²⁰ Више о руској хуманитарној помоћи у периоду 1912–1917: Г. И. Шевцова, *Россия и Сербия. Из истории российско-сербских отношений в годы Первой мировой войны (гуманитарный аспект)*, Москва 2010.

¹²¹ А. П. Хартвиг – Н. И. Гучков, *Београд, 17-18. октобар 1912*, Москва – Србија, Београд – Русија : документа и материјали. Друштвено-политичке и културне везе 1878–1917, III, 312–315.

¹²² С. В. Пучков – Н. И. Гучков, *7. октобар 1912*. Исто, 311–312.

¹²³ М. К. Николић–Расински, *нав. дело*, 34–37.

¹²⁴ Димитрије Павловић (1846–1930), епископ нишки (1884–1889), епископ шабачко-ваљевски (1898–1905), митрополит српски (1905–1920) и патријарх српски (1920–1930).

¹²⁵ *Самоуправа* 55 (6. март 1913).

¹²⁶ *Самоуправа* 56 (7. март 1913).

¹²⁷ *Белешка из новина «Голос Москвы» о дочеку митрополита Димитрија, 2. март 1913. године*, Москва – Србија, Београд – Русија : документа и материјали. Друштвено-политичке и културне везе 1878–1917, III, 327–329.

принцип равномерног слања помоћи свим словенским државама.¹²⁸ За период од почетка рата до средине фебруара, за потребе породица рањених или погинулих балканских хришћана примили су преко 230.000 динара у новцу и преко 300.000 динара у стварима.¹²⁹

Други балкански рат значио је пораз неославизма, и њиме је неословенски покрет изгубио смисао, па већ након 1914. године готово престаје да постоји.¹³⁰ Московски словенски комитет за октобар 1913. године припремао је свесловенски скуп,¹³¹ до кога није дошло, вероватно, услед одбијања руске владе. Међутим, октобра 1913. године, при Српском подворју у Москви, „у циљу што интезивнијег националног рада и пропаганде“, обновљено је Српско друштво „Невесине“, а архимандрит Михаило нашао се на месту председника.¹³² Ово удружење, кога су чинили Срби који живе у Москви, имало је намеру да у Москви отвори српску читаоницу и библиотеку.¹³³

Избијање Великог рата од стране неослависта дочекано је са нестрпљењем. Руска штампа осудила је аустроугарски ултиматум Србији, а Александар Иванович Гучков, шеф партије Октобриста и члан Московског словенског комитета, оштро је критиковао руску спољну политику, питајући се да ли је ово последње понижење за руски народ.¹³⁴ У време самог избијања рата, 28. јула 1914. године, архимандрит Михаило боравио је у Србији. У његовом одсуству, на Српском подворју у Москви служено је богослужење за победу српске војске и одржана седница Московског словенског комитета, са које је послат позив за помоћ.¹³⁵

Недуго после почетка Великог рата, старешина Српског подворја вратио се у Москву, и кроз рад у Московском словенском комитету наставио са пружањем помоћи српском народу. Према извештају о раду из 1914. године, деловање ове организације било је сконцентрисано на „буђење интереса код руског друштва за словенско питање, упознавање

¹²⁸ *Самоуправа* 59 (11. март 1913).

¹²⁹ *Самоуправа* 50 (28. фебруар 1913).

¹³⁰ М. Екмечић, *Ратни циљеви Србије 1914*, 191.

¹³¹ *Самоуправа* 111 (15. мај 1913).

¹³² *Архимандрит Михаило – Љ. Јовановић, Москва, 8. октобар 1913*, Москва – Србија, Београд – Русија : документа и материјали. Друштвено-политичке и културне везе 1878–1917, III, 579–580.

¹³³ *Борђе Ђујић – Љ. Јовановић, Москва, 10. новембар 1913*. Исто, 582–583.

¹³⁴ А. И. Гучков – С. Д. Сазонов, *14. јул 1914*. Исто, 333–334.

¹³⁵ *Отчет о деятельности Московского славянского комитета за 1914 год. III-й год существования*, Москва 1915, 4–5.

руског друштва са судбинама словенских народа, као и на прикупљање и слање прилога и указивање различите врсте помоћи Србији и Црној Гори¹³⁶. Ради прикупљања прилога, организоване су различите манифестације, концерти, предавања, јавне трибине, на којима се нарочито истицао архимандрит Михаило. Московски словенски комитет послао је у Србију и Црну Гору велику количину лекова, медицинског материјала, веша и обуће.¹³⁷

Настојања архимандрита Михаила да помогне Краљевини Србији настављена су и у наредне две године. Године 1917. постојала је мисао да се при Српском подворју отвори тзв. Светосавско братство, али је то омела револуција. По избијању револуције, архимандрит Михаило био је приморан да напусти Москву и Српско подворје је затворено.¹³⁸

* * *

Српско подворје у Москви није било само обично црквено представништво. Његова улога била је далеко већа. Отворено у време када је Кнежевина Србија имала статус аутономне кнежевине, а Српска митрополија била у надлежности Цариградске патријаршије, замишљено као место које би заступало српске интересе, представљало је први основани званични српски орган у Русији. За време свог постојања, од 1874. до 1917. године, снажило је српско-руске односе, не само у црквеном, него и у културно-просветном, научном, те и у економском погледу. Истовремено, као представник српске цркве у Русији, стајало је на стражи Српства, снажно подржавајући српски национални покрет, и имало нарочиту улогу у време ратова за ослобођење и уједињење. Његова кључна фигура, идејни творац и главна покретачка снага, био је митрополит Михаило. По узору на митрополита Михаила, старешине Српског подворја у Москви одржавале су добру сарадњу са руским словенофилима, касније са неославистима, и поједини, водећи рачуна искључиво о интересима српског народа, веома активно учествовали у раду словенских добротворних друштава у Москви. При томе, нарочито су се издвајали архимандрит Сава, архимандрит Кирил, као члан и

¹³⁶ Исто, 3.

¹³⁷ Исто, 6–19.

¹³⁸ Храм Св. бесребреника Кира и Јована порушен је 1933. године. Године 1999. када је започето обнављање Српског подворја у Москви, оно је отворено на другој локацији, у храму Св. апостола Петра и Павла.

потпредседник Московског словенског друштва за помагање, и архимандрит Михаило, као истакнути члан Московског словенског комитета с почетка друге деценије XX века. Најутицајнија организација остаје свакако Московски словенски комитет из друге половине XIX века, заслужан за оснивање Српског подворја у Москви, које је за остале словенске добротворне организације у Москви служио као узор, али чије домете нису успели да надмаше.

Jovana Blažić Pejić

**RUSSIAN SLAVIC BENEVOLENT SOCIETIES
AND THE METOCHION OF THE SERBIAN ORTHODOX CHURCH
IN MOSCOW (1874–1917)**

Summary

The Metochion of the Serbian Orthodox Church in Moscow was opened on 13 December 1874, at the initiative of Metropolitan Mihailo and with the support of the Moscow Slavic Benevolent Committee. During its existence, it had a very important role in strengthening of Serbian-Russian relations, not only in ecclesiastical, but also in cultural, educational, scholarly and economic terms. It also played a political role. As a representative office of the Serbian church and, at the same time, as the first official Serbian authority in Russia, it strongly advocated Serbian interests and supported the Serbian national movement, which was especially reflected in the wars for liberation and union. In that respect, the heads of the Metochion of the Serbian Orthodox Church in Moscow had good cooperation with both the Slavophiles and the Neoslavists of Moscow and took an active part in the work of Slavic charity societies in Moscow. In those activities, archimandrite Sava (Grbović), archimandrite Kiril (Jovičić) and archimandrite Mihailo (Urošević) played an important part.

The aim of our paper is to provide a short summary of the activities of the Slavophiles and the Neoslavists of Moscow in the context of international circumstances and to, at least partly, shed light on the role of the Serbian representative office in the realization of the Serbian national question.

Keywords: Metochion of the Serbian Orthodox Church in Moscow, Metropolitan Mihailo, Serbia, Moscow Slavic Benevolent Committee, Slavophilism, Nil Aleksandrovich Popov, Nikolay Nikolayevich Durnovo, Neo-Slavism, Russia.

Чланак примљен: 30. 04. 2015.

Чланак коначно прихваћен за објављивање: 24. 09. 2015.